

Kopuş ile Süreklilik Arasında Tarih Bilinci: Erken Cumhuriyet Dönemi
Düşüncesinde Namık Kemal

Historical Consciousness Between Rupture and Continuity: Namık Kemal in the
Thought of Early Republican Period

Aytaç YILDIZ

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, E-posta: aytacyildiz@ybu.edu.tr

orcid.org/0000-0002-6709-5812

Article Info

Article Type	Research & Theoretical
Received	17.02.2020
Accepted	28.03.2020
DOI	10.17497/tuhed.690057
Corresponding Author	Aytaç YILDIZ
Cite	Yıldız, A. (2020). Kopuş ile süreklilik arasında tarih bilinci: Erken Cumhuriyet dönemi düşüncesinde Namık Kemal. <i>Turkish History Education Journal</i> , 9(1), ss. 170-188. DOI: 10.17497/tuhed.690057

Öz: Osmanlı-Türk modernleşme tarihi içindeki tartışmalı konulardan biri, Osmanlı ile Cumhuriyet dönemleri arasındaki kopuş ve süreklilik etrafında ortaya çıkmıştır. Osmanlı Devleti'nin doğrudan varisi olan Türkiye Cumhuriyeti 1923'ten sonra ortaya koyduğu bir dizi radikal reformla birlikte, Osmanlı geçmişinden kopmaya başlamıştır. Bu yönelim, özellikle 1930'dan sonra belirgin hale gelmiş ve adına Kemalizm denen bir ideolojik çerçeve içinde, imparatorluk bakiyesi sosyal ve kültürel mirasın üzeri çizilmiş ve görmezden gelinmiştir. Bu amaca dönük olarak Cumhuriyet ideolojisi, yeni bir tarih yazımı ve kavramsallaştırmasına girişmiş ve buna paralel olarak bütün okul kitapları ve tarih eğitimi de yeni benimsenen ideolojik duruşa göre yeniden düzenlenmiştir. Bu makale, bütün bu süreci erken Cumhuriyet düşüncesinde Namık Kemal algısının analizi üzerinden ele almaktadır. Uzun Osmanlı-Türk modernleşme sürecinin öncü isimlerinden biri olan Namık Kemal'in etkisi, 1923'ten sonra da devam etmiş ve özellikle 1938'de Atatürk'ün ölümünün ardından Namık Kemal, Osmanlı geçmiş ile Cumhuriyet gerçeği arasında bir bağlantı kurmaya girişen bir grup entelektüel için temel bir dayanak noktası olarak işlev görmüştür. Tarihsel miras kavrayışının yeniden dönüşüme girdiği bu dönemde, Namık Kemal geçmiş ile bugün arasında bir köprü işlevi görmüştür.

Anahtar Kelimeler: Tarih Bilinci, Tarihsel Miras, Osmanlı Devleti, Türkiye Cumhuriyeti, Namık Kemal

Abstract: One of the disputed issues in the field of Ottoman-Turkish modernization has been designated with the discussion on the rupture and continuity between Ottoman and Republican periods. As a direct inheritor of the Ottoman State, the Turkish Republic carried out radical reforms after 1923 all of which aimed at removing the Ottoman past. Especially from 1930, the new Republic embraced a new ideology (so-called Kemalism) and intended to erase the social and cultural heritage which were transplanted from the Empire. By this purpose when a new historical consideration and conceptualization were launching out, at the same time all schoolbooks and history education were rearranged according to this new approach. This article discusses all this process by analyzing the perception of Namık Kemal during the earlier Republican period. As a pioneer figure throughout the long Ottoman-Turkish modernization history, Namık Kemal maintained his influence after 1923 and especially after the death of Atatürk in 1938 he appeared a significant hinge for a group of intellectual who attempted to link Ottoman past to the present. Namık Kemal became a bridge for this transformation.

Keywords: Historical Consciousness, Historical Heritage, Ottoman State, Turkish Republic, Namık Kemal

Extended Summary

Purpose

One of the important issues in the field of the modern history of Turkey has been designated by the discussion on rupture and continuity between Ottoman and Republican periods. The Republic of Turkey, founded in 1923, indeed was the direct inheritor of the Ottoman Empire but just as any newly-established regime it also targeted to create a new path for itself. For this purpose, it carried out a series of radical reforms all of which aimed at removing the Ottoman past. In order to grasp the scale and structure of this process, it would be useful to divide into two parts: From 1923 till around 1930 the reforms put into

practice by the regime proved a clear political, social and cultural disjunction from the Ottoman past. The main driving force behind the reforms at this stage was westernization. Atatürk desired to transfer Turkish society from the eastern cultural world to the western one. Emulation to the West was crucial stimuli for the reformers. In the second phase, the new regime began to constitute an inner ideological trajectory. Searching a new identity for the nation, the regime turned its face to history. From 1931 a new historical approach came to the fore in official circles. This new approach intended to cast the Ottoman heritage aside as a whole. In line with this objective, all curriculum in schools and education of history as general were rearranged. In fact, it was the apex of the process of removing the Ottoman past and heritage in Turkey. But just after the death of Atatürk in 1938, the official view of the Ottoman went through a change once again. Especially from 1939 onward, Ottoman heritage, historical vision and cultural realities were considered in different and moderate forms.

This article discusses all this process by analyzing the perception of Namık Kemal during the earlier Republican period. As a pioneer figure of Ottoman-Turkish modernization history, Namık Kemal sustained his influence on the thoughts of the Republican period's politicians and intellectuals after 1923 as well. The main purpose of this paper is to reveal the place and importance of Namık Kemal as a bridge between Ottoman and Republican periods.

Method

The methodology of this article mainly bases on the literature search and archive research. From 1920 till 1942 main journals and newspapers in which essays, news, and columns were available on Namık Kemal are analyzed. Secondly, the books published during this period on Namık Kemal or the larger context of the debate are examined. Data obtained from these sources were discussed and interpreted.

Results

From the very beginning of the Republican period dated back to 1920 when a new national council was formed in Ankara, Namık Kemal was appreciated by the important names of National Struggle in Anatolia. Atatürk himself demonstrated his respect to Namık Kemal in a speech in National Council in 1921. Then, during the 1920s there was a very positive perception of Namık Kemal by elites, intellectuals, and politicians in Turkey. In different journals, newspapers, and books, Kemal was regarded by the authors as a national hero, especially as a father of contemporary usage of some critical concepts such as "Vatan" (motherland) "millet" (nation), "hürriyet" (freedom). But from 1930, the regime started to build a new consideration of history for itself. For this purpose, the Ottoman past of Turkey was largely excluded from schoolbooks and was conceived negatively and contemptuously. In parallel with this new consideration, Namık Kemal also fell from grace. He gradually lost his favorite place in the intellectual and official circles. From 1932 up to 1939 there were only a limited number of people among the elites who followed, commemorated and appreciated Namık Kemal as a respected national hero and an honored poet and penman. Not only in official historical context but also journal and newspaper, Namık Kemal was turned into a target. On the one hand, authors like Sadettin Nüzhet, Sadri Etem, Falih Rıfkı, Suat Derviş were labeling Namık Kemal as a pious, anti-secular and closed-minded figure, on the other hand,

leftist pens like Nazım Hikmet, Kerim Sadi, and Kemal Tahir were insulting Kemal as calling him as a representative of the bourgeoisie in Ottoman Empire.

But after the death of Mustafa Kemal Atatürk in 1938, the perception of Namık Kemal once again began to change immediately in parallel with a change in Ottoman perception of the Republic under the leadership of İsmet İnönü. Particularly the Minister of Education from 1938 till 1946, Hasan Âli Yücel, played a crucial role in that process. He personally interested in Namık Kemal and order him to write a book about him. Additionally, he gave instructions to make commemorations in all schools and universities. It seemed like the return of Namık Kemal.

Discussion and Conclusion

When Turkey officially decided to reconcile with Ottoman heritage after 1938, Namık Kemal emerged a significant figure in this new situation. Taking courage from the warm tendency of the regime towards to Ottoman past, some conservative-nationalist intellectuals attempted to build a bridge between the Ottoman past and the Republic of Turkey advertently. They used Namık Kemal a conceivable and acceptable instrument in constructing a link from Ottoman to the Republic. Especially social and cultural entities of Turkish society highlighted by these intellectuals and Kemal served as a mediator in paving the way for this transformation.

Giriş

Osmanlı İmparatorluğu yıkılmasıyla kurulan devletler içinde Türkiye'nin özgün bir yeri vardı. İmparatorluk topraklarının merkezinde kurulan bir ülkenin mirası, çevre bölgelerden kopan bir başka devletin devraldığı mirastan farklı olacaktı. Söz konusu olan sadece toplumsal ve kültürel yapılar değil, kurumlar ve kişiler ile tutum ve davranışlara ilişkin zihniyetin de belirlediği bir süreklilik olgusuydu. Bu nedenle Türkiye Cumhuriyeti, Barkey'in de işaret ettiği gibi esasen Osmanlı bakiyesi bir ulus-devletti (Barkey, 2012: 147). Yeni kurulan pek çok ulus-devlet gibi Türkiye de *ancien régime* olarak telakki ettiği mirastan hızlı bir uzaklaşma çabasını yansıtan radikal reformlara girişti. 1923 ile takriben 1930 arası gerçekleştirilen ve tarihsel kopuşa işaret eden sosyal ve siyasal reformların arkasındaki güdü batılılaşma düşüncesiydi. 1930'dan sonra ise bizatihi "tarih" in kendisi, tarihsel kopuş arzusunun nesnesi haline geldi. Yeni bir kültürel kimlik kurma/kurgulama çabalarıyla biçimlenen bu süreçte, Osmanlı geçmişini bütünüyle reddeden yeni bir tarih tasavvuru benimsendi. Ancak Atatürk'ün 1938'deki ölümünün hemen ardından, tarihsel mirasın anlamı ve yapısı tekrar bir dönüşüm sürecine girdi. Daha önceki yılların reddiyeci ve katı yaklaşımı, yerini tedricen açık ve yumuşak bir geçiş sürecine bırakırken, Osmanlı mirası da tarihsel süreklilik fikrini talep eden bir söylemle çerçeveselendi.

Bu makale, bütün bu süreci Namık Kemal üzerinden analiz etmektedir. Yeni Osmanlı hareketinin ve genel olarak Osmanlı modernleşme tarihinin merkezinde yer alan Namık Kemal'in etkisi, sadece Osmanlı dönemi ile sınırlı kalmamış; Cumhuriyet döneminde de devam

etmiştir. Bugüne dek yapılan çalışmalarda Namık Kemal değerlendirmeleri imparatorluk dönemi ile sınırlı biçimde yapılmış ve onun 1923 sonrası Türk düşünce hayatındaki etkisi üzerinde genellikle durulmamıştır. Dolayısıyla bu çalışma, alana özgün bir katkı sunma iddiasındadır.

Çalışmanın temel amacı, Cumhuriyet Türkiye'sinde ortaya çıkan tarihsel kopuş ve süreklilik meselesi etrafında Osmanlı geçmişinin ve dolayısıyla tarihsel mirasın algılanmasında yaşanan dönüşümü Namık Kemal üzerinden gösterebilmektir. Çalışmanın temel iddiası, erken Cumhuriyet döneminde varlığı daima hissedilen Namık Kemal'in, tarihsel devamlılık olgusunun özellikle 1938'den sonra yeniden öne çıkmasında birincil derecede etkisi ve rolü olduğudur. Bu amaç etrafında, çalışmada Milli Mücadele yıllarından 1940'ların başlarına kadar olan süre incelenmiş ve bu süre zarfında önemli kitap, dergi ve gazetelerde Namık Kemal'e dair çıkan yazılar analiz edilmiştir. Ayrıca konuyla ilgili genel bir literatür taraması yapılmıştır.

Yöntem

Bu çalışmada nitel araştırma türlerinden doküman incelemesi yöntemi kullanılmıştır. Bu bağlamda 1920 ile 1942 yılları arasında Türkiye'de yayımlanmış önde gelen gazete ve dergiler taranmış ve Namık Kemal ile ilgili hem haber hem de köşe yazıları incelenmiştir. Öte yandan çalışmanın kapsadığı zaman diliminde Namık Kemal üzerine basılmış kitaplar da tek tek ele alınarak, çalışmanın amacı ve kapsamı çerçevesinde değerlendirilmiştir. İlgili literatür üzerinden yürütülen bu çalışma etik kurul onayı gerektirmemektedir.

Bulgular

Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Namık Kemal Algısı

Mustafa Kemal, 1921'de I. İnönü Zaferi'nin hemen ardından Namık Kemal'in oğlu Ali Ekrem'in gönderdiği kutlama telgrafına karşılık yolladığı mesajda, alınan zaferde Namık Kemal'in payı olduğunu söyleyerek “vatanın halas u istikbali için ölmek yolunda bugünkü nesle tâlim-i fedakâri eden” Kemal'i minnet ve şükranla andığını kaydeder (Ekrem, 1930: 41). Keza aynı günlerde TBMM'de yaptığı bir konuşmada da Namık Kemal'in bir şiirine atıf yapmak suretiyle milli mücadele ruhunu izah etmiştir.¹ Esasen II. Meşrutiyet'e giden süreçte diğer pek çok isim gibi, Mustafa Kemal de Namık Kemal'in düşüncelerinden etkilenmiş ve sınıf arkadaşı Ali Fuat Cebesoy'un ifade ettiği üzere öğrencilik yıllarında onun eserlerini gizlice okumuştur (Turan, 1982:7). Kreiser'a göre, Atatürk Namık Kemal'e duyduğu hayranlık nedeniyle gençlik

¹ Türk ve Yunan orduları arasında şiddetli çatışmaların yaşandığı günlerde, dönemin Bursa milletvekili Muhittin Pars kürsüye gelerek Namık Kemal'in “vatanın bağına düşman dayadı hançerini/ yok mu kurtaracak bahtı kara maderini” satırlarını okumuş ve ardından Atatürk söz alarak “ben bütün millet namına diyorum ki, vatanın bağına düşman dayasın hançerini/bulunur kurtaracak bahtı kara maderini” şeklinde konuşmuştur (Turan, 1940: 290).

döneminde “Kemal” adını, “Mustafa”nın yanına bizzat kendisi eklemiştir ve Suriye’de 1905’te kurduğu gizli cemiyete “vatan” ismini vermesi doğrudan Namık Kemal’in *Vatan yahut Silistre*’sine bir göndermedir (Kreiser, 2010: 18). Öte yandan mütareke döneminde Mustafa Kemal’in İtalyan Yüksek Komiseri Kont Sforza ile yaptığı görüşme esnasında “vücudumun babası Ali Rıza Efendi, fikirlerimin babası Ziya Gökalp, duygularımın babası Namık Kemal’dir” dediği de öne sürülmüştür (Turan, 1982: 18; Gülensoy, 1989: 93).

Cumhuriyet ilan edilmeden önce olduğu gibi, 1923’ten sonra da Namık Kemal’in varlığı kendini hissettirmeyi sürdürmüştür. Mahmut Esat Bozkurt 1924’te Namık Kemal ile Mustafa Kemal arasında doğrudan bir ilişki kurduğu yazısında, yeni rejimin demokrasi esasları üzerine kurulduğunu ifade ederken, bu sürece tarihsel bir derinlik katmak amacıyla Namık Kemal’in istibdada karşı verdiği mücadeleyi hatırlatma gereği duyar. “Türk inkılabının eski ve yeni iki kuvvetli düsturu vardır” diyen Bozkurt sözlerine “Büyük Kemal bundan senelerce evvel ‘bir gün gelir, bir şehinşah-ı cihanla bir çoban siyyan olur’ demişti. Gazi Hazretleri de ‘istibdatla hüküm sürmek isteyenler için artık dünya yüzünde yer yoktur’ dedi. İşte inkılabımızın herkese ve bütün milletlere iki açık hitabesi!” şeklinde devam eder (Bozkurt, 1924, akt. Halıcı, 2015: 21).

Namık Kemal’e dair ilk kitap da aynı yıllarda yayımlanmıştır. Eserin sahibi olan Süleyman Nazif öğretmenlere bir konferans vermiş ve onları Namık Kemal’in hürriyet ve milliyet yolunda açtığı yola davet etmiştir. Nazif kitabında Kemal’e dair genel bilgiler verdikten sonra, onun dindarlığının altını çizmiştir. Nazif’e göre Kemal “bizde dinsiz bir vatan aşkı olmayacağını doğru biçimde” fark etmiş biriydi. O nedenle de Kemal için “her minare Osmanlı bayrağı ve her Osmanlı bayrağı bir minaredir” (Nazif, 1922: 44). Süleyman Nazif’in devlet ve din ya da din ile vatan arasında kurduğu bu sıkı bağ, milli mücadele döneminin genel atmosferiyle uyum içindedir.

1920’li yıllar boyunca Namık Kemal algısı neredeyse bütünüyle olumlu bir çerçevede tezahür eder. Örneğin Yakup Kadri, Namık Kemal’in büyüklüğüne vurgu yapar ve bu kadar önemli olmasını onun “bir inkılabın mebde-i” olmasına bağlar (Kadri, 1925; akt. Kaplan, Kerman ve Enginün, 1992:125). Yeni rejime dair kaleme alınmış ilk kitaplardan *İnkılaplar Muvacehesinde Türk İnkılabı*’nın yazarı Refik Sıtkı, Namık Kemal’in şiirlerinde Türk milletinin “hiss-i millisi”ni ve “yüksek irade kudreti”ni görürken (Sıtkı, 1927:188); Habil Adem yeni devletin kurucusu ekseninde yayınladığı çalışmasında, Namık Kemal’in Osmanlıcılığını eleştirip “milli şuuru tahrik edememesini” teessüfle dile getirmekle birlikte, onun vatan ve hürriyet mefhumlarının “ateşin bir alemdarı” olduğunu vurgulamaktan geri durmaz (Adem, 1926; akt. Kortel ve Cin, 2010: 82, 90). Birkaç yıl sonra Abdullah Cevdet’in *İçtihat*’ındaki bir başka yazısında ise Namık Kemal’in “din ve millet birdir” diyen bir toplumu ahiret kavramından kurtarıp vatan ve millet şuuruna çıkardığını belirtir (Adem, 1929).

Bu yıllarda her yıl Namık Kemal’in mezarı başında dar kapsamlı anma törenleri yapılmaktadır. Dönemin en popüler yayın organı olan *Hayat* dergisinde 1929’daki anma töreni vesilesiyle çıkan haberde, Namık Kemal’in sadece Gelibolu’da değil yurdun her tarafında anılması gerektiği söylendikten sonra, Ankara’da bir meydana veya caddeye Kemal’in adının verilmesinin ve büyük şehirlerin birinde heykelinin dikilmesinin “bir borcun edası” olacağı dile getirilir (“Namık Kemal”, 1929). Nihayet Maarif Vekâleti aynı yıl, Namık Kemal’in oğlu Ali Ekrem’den babası hakkında bir kitap yazmasını talep eder. Ertesi yıl yayımlanan çalışmasında

Ali Ekrem, babasının genel bir biyografisini sunar. Ama kitapta asıl dikkat çeken, Kemal hakkındaki nesnel bilgilerden ziyade Ali Ekrem'in öznel değerlendirmeleridir. Ekrem'e göre "Türk milletinin teceddüt ve inkılabını yapan, onun fikri, onun ruhudur ve Namık Kemal'in asıl siyasi mahiyeti budur" (Ekrem, 1930: 55). "Türklüğün bütün tarihi tetkik olunursa" der Ali Ekrem "Kemal derecinde ahlak faziletini haiz bir insan ya bulunur ya bulunmaz" (Ekrem, 1930: 66). Babasını "milli müellif" ve "inkılapçı" sıfatlarıyla tavsif eden Ekrem'in bilhassa Namık Kemal'in Türklüğünü ve Türklüğe hizmetlerini göstermeye özel bir ihtimam gösterdiği fark edilmektedir. Yine bu eserde Namık Kemal'in "Türk oğlu Türk" (s.8) olduğu, "ilk milli tiyatroyu" kaleme aldığı (s.41) ve "Türklerin en büyük edibi" (s.41) olduğu ifade edilir.

Namık Kemal'in Cumhuriyet'in bu ilk yıllarındaki algılanışını derli toplu biçimde görmeye imkân verecek bir girişim, Sabiha Sertel ve Nazım Hikmet'in başında bulunduğu *Resimli Ay* dergisinden gelmiştir. 1930 yılının ilk aylarında Namık Kemal için özel bir sayı çıkaran dergi, dönemin aydınlarına Namık Kemal hakkında birkaç soruluk bir anket göndermiş ve gelen cevapları yayınlamıştır. Ankete katılanların neredeyse tamamı Namık Kemal'e dair olumlu kanaat belirtmiştir.² Ama hiçbiri Namık Kemal'in siyasal, toplumsal fikirlerine yahut entelektüel yanlarına değinmemiştir. Bunun yerine Kemal'in vatan ve millet kavramlarını icad etmesine ve yarattığı heyecana odaklanmışlardır. Daha ideolojik yaklaşanlar da düşüncelere dayalı bir tartışma yürütmemiştir. Örneğin Nazım Hikmet için Namık Kemal "Türkiye'de burjuva inkılabının ilk şair mübeşşiri" olmanın ötesinde pek bir anlam ifade etmemektedir. Kazım Nami ise gençlere seslenerek "bugünkü gençler milli bir heyecan duyuyorlarsa, bunu Kemal'in vatancı heyecanına medyundurlar" der ve "bize hürriyeti sevdiren ve hürriyet için ölmenin yolunu gösteren Kemal'dir" diye devam eder ("Namık Kemal'i Nasıl Tanırsınız?", 1930). Fakat burada önemli olan, 1930 yılı itibarıyla Namık Kemal algısının böyle bir dergide bile ne derece olumlu yansıdığını görmektir. Birkaç ay önce "Putları yıkıyoruz!" sloganıyla Abdülhak Hamit ve Mehmet Emin Yurdakul gibi önemli isimleri hedef tahtasına oturtan ve bu nedenle de Yakup Kadri, Hamdullah Suphi, Falih Rıfkı gibi rejimin önde gelen simalarıyla polemiklere girmekten çekinmeyen *Resimli Ay*'ın, Namık Kemal konusunda aldığı pozisyon dikkate değerdir.

1930 yılının sonlarına gelindiğinde basında Namık Kemal algısının hala olumlu sürdürdüğünü gösteren örneklerle rastlamak mümkündür. Ünlü edebiyatçı Abdülhak Şinasi Hisar, konuyla ilgili yazısında "millette Namık Kemal'e karşı hakiki bir muhabbet ve hürmet mevcuttur" dedikten sonra "Türkler Namık Kemal'i nan-ı aziz dedikleri ekmek gibi severler" diye ekler. Abdülhak Şinasi, Victor Hugo'nun Fransızlar için taşıdığı anlamın bir benzerinin Türkiye'de Namık Kemal için geçerli olduğunu belirtir ve ilginç bir biçimde "eğer Namık Kemal olmasaydı, onu icad etmemiz gerekirdi" ifadesini kullanır (Hisar, 1931: 9). Fakat 1920'li yıllar boyunca sürüp giden Namık Kemal'e dair bu algı, 1930 yılından sonra bir kırılmaya uğramıştır. Osmanlı'ya olan mesafenin genişlemesine paralel biçimde Namık Kemal'e olan mesafe de artmıştır.

² *Resimli Ay*'ın anketine katılanlar şunlardır: Şükûfe Nihal, Suad Derviş, Nizameddin Nazif, Necmeddin Sadık, Vâlâ Nureddin, Sadri Etem, Refik Ahmet, Peyami Safa, Nazım Hikmet, Kâzım Nâmi.

Tarihyazımında Osmanlı Maddesi

1930'lu yıllar pek çok açıdan genç Cumhuriyet'in radikal arayışlarla çerçeveslendiği bir sürece şahitlik etmiştir. 1929 dünya ekonomik buhranı ile başlayan, ardından Serbest Cumhuriyet Fırkası deneyimi ile devam eden bu süreçte meydana gelen olaylar -bilhassa Menemen Olayı ile Ağrı isyanı- rejimin dikkatini yeni alanlara yöneltmesine yol açmıştır. Yapılan devrimlerin halka ulaşmadığı, "yeni insan" yaratma teşebbüsünün akim kaldığı ve milli kimlik etrafında bir yurttaşlık bilincinin oluşturulamadığı fark edildiğinde, rejim önceliğini bu alanlara verme kararı almıştır. Bu bağlamda 1931 yılında bir yandan parti programında rejimin temel prensipleri yeniden tanımlanırken öte yandan dil, tarih ve kültür sahalarında yeni ve köklü arayışlar ve politikalar belellenmiştir.

Bu bağlamda öne çıkan gelişmelerden biri de yeni bir tarih telakkisinin gelişmesi oldu. Bu telakki bir yönüyle Türk tarih ve dil tezlerine, diğer yönüyle de resmi bir tarih yazımının inşasına tekabül ediyordu. Resmi ideolojinin yeni tarih anlayışının içeriğini milliyetçilik ve laiklik; bu içeriği de kapsayan üst-anlatısını ise medeniyetçilik belirliyordu. Parlak bir maziye ve yüksek bir medeniyete sahip olan Türk toplumunun, uzun Osmanlı yüzyılları boyunca unutulmuş yahut unutturulan tarihsel kimliği şimdi yeniden keşfediliyordu. Osmanlı devirlerinin ümmet siyaseti içinde kaybolan Türklük, seküler bir milliyetçilik tahayyülü ile yeni baştan inşa ediliyordu. Şükrü Hanioglu'nun (Hanioglu, 2013: 54) deyişiyle:

Mustafa Kemal'in tamamen silmek istediği Osmanlı geçmişine görkemli bir tarih bypassı uygulamak, yeni rejim için pek çok avantaj sağlayacaktı: Birincisi, medeniyet kurucusu bir ırkın uzun tarihinde Osmanlı tarihi -özellikle geç dönem Osmanlı tarihi- utanç verici bir detaya dönüştürülecekti. İkincisi, İslam'a bağlı olmadığı dönemlerde bu ırkın daha muhteşem bir geçmişi olduğunu iddia etmek suretiyle daha sonraki gerilemede İslam'ın belirleyici rolünün altı çizilecekti (s.54)

Dressler'in de belirttiği gibi 1920'ler boyunca Osmanlı tarihi, Türk tarihinin önemli bir parçası addedilmiş ama 1930'ların başından itibaren Osmanlı Devleti'nin yeni devletin selefi olarak görülmemesi gerektiği ilan edilmiştir (Dressler, 2016: 172). Oysa Fuad Köprülü'nün 1928'de ilkokul dördüncü sınıflar için hazırladığı *Milli Tarih* kitabında Osmanlı tarihi geniş anlamıyla Türk-İslam tarihiyle bütünleştirilmiş halde sunulmaktadır. Keza Ahmet Refik gibi tarihçilerin yanı sıra, ilk kez 1924'te ve sonra Latin harfleriyle 1930'da yayımlanan Hamid ve Muhsin Bey tarafından kaleme alınan *Türkiye Tarihi* kitabında da Osmanlı hala merkezi bir yer kaplıyordu (Dressler, 2016: 29; Ersanlı, 2011). 1931'den itibaren okullar için hazırlanan kitaplarda ise farklı bir dil ve bakış açısı söz konusudur.

Öte yandan 1930'ların ilk yarısında Atatürk'ün yakın çevresinde bulunan aydınların kaleminde, Türkiye Cumhuriyeti'nin Osmanlı Devleti'nin hiçbir biçimde devamı olmadığını dillendiren açık bir kopuş tezi de göze çarpar. Örneğin Falih Rıfkı Atay "III. Selim, II. Mahmud ve I. Mecit ve 1908 inkılapçıları ile Kemalizm'i birbirinden ayıran derin bir fark" olduğunu söyleyerek "biz bir devam değiliz, bir değişikliğiz" der (Rıfkı, 1933: 16). Sadri Etem de "yeni devlet, Osmanlı İmparatorluğu'nun bir devamı değildir" ifadesini kullanır (Ertem, 1933: 66). Bu radikal kopuş tezi, dönemin Kemalistleri ile muhafazakârları arasında, ileriki yıllarda artacak olan anlaşmazlığın çıkış noktalarından birini teşkil eder. Yakup Kadri'nin "bizim tarihimiz

Lozan’da başlar” demesi üzerine, Peyami Safa sert bir yazı kaleme alarak “biz, mazisi tarihi seyri olmayan gökten inme bir millet miyiz?” şeklinde cevap verir (Safa, 1933).

Tarihin siyasetin emrine verildiği bu yeni durum, Namık Kemal’e dönük algıyı da değiştirmiştir. Birkaç yıl önce Maarif Vekâleti’nin hakkında kitap yazılmasını talep ettiği Namık Kemal’e dair değişen resmi algıyı, liselerde okutulmak üzere yeni tarihyazımına uygun olarak hazırlatılan tarih kitabında görmek mümkündür. Namık Kemal’in de dâhil olduğu Yeni Osmanlılar “saf” ve “hayalperest gençler” olarak nitelendirilir (Kemalist Eğitimin Tarih Dersleri, 2001):

Osmanlı yüksek memurlarının Fransızca kitap okumaya heves eden bazı yetenekli ve yetişmiş çocukları, devlet idaresinin İngiltere ve Fransa’da olduğu gibi meşruti bir şekle konulması halinde, imparatorluğun kötü idareden... bütün hastalıklarından kurtulacağına safça inanıyordu... Bu gençlerin çoğu idealist ve bir kısmı şairdi (Ziya ve Namık Kemal beyler gibi); fakat iktisadi, mali ve idari meseleler hakkında ciddi bilgileri yoktu. Hele milliyet esaslarını asla anlayamamışlardı. Bunların safça arzu ve emellerinden bazı hırslı ve entrikacı devlet adamları yararlanmaya kalkıştı...Meşrutiyet tecrübesinin başarısızlığından sonra Ziya Paşa ve Namık Kemal, İslam halifeliğine sahip Osmanlı padişahlığının bütün dünya Müslümanları kuvvetine dayanarak memleketi koruması hayaline saptılar (s. 254, 296).

1933’te toplanan I. Türk Dil Kurultayı’nda yapılan müzakereler esnasında da Namık Kemal’e karşı olumsuz tavırlar sergilenmiştir. Üyelerden Rahmi Bey dil ve edebiyat bahsinin geçtiği bir oturumda, Osmanlı edebiyatını “Türk karşıtı”, “korkunç” ve “yabancı” bir edebiyat olarak nitelendirdiği esnada, buna örnek olarak Namık Kemal’in şiirlerini gösterir ve bazı alıntılar yapar. Namık Kemal “Türk’e vatan duygusunu ilk aşılamanı kişi” olsa bile, buradaki şiirlerinde “Türk’e ahiret koklatmaktan, Türk’ün idealini dünyanın en sefil çöllerine sürüklemekten kurtulamamıştır”. Rahmi beye göre bu tipler “ruhlarını yabancılara kaptıran ediplerdir” (I. Türk Dil Kurultayı, 1933:397). Namık Kemal’in oğlu Ali Ekrem’in de hazır bulunduğu bu oturumda babası hakkında söylenenler Ekrem’i ağlatmış ve yine orada bulunan Abdülhak Hamit sessizce protesto edip salondan çıkmıştır. Ama oturuma katılanların büyük kısmı konuşmayı alkışlarla karşılamıştır (Bekata, 1940: 158). Dil alanındaki çalışmalar bir süre sonra öz-Türkçecilik akımına yol açtığına, Mustafa Kemal, Arapça “Kemal” yerine Türkçe olduğu düşünülen “Kamal”ı soyadı olarak kullanmaya başlamıştır. Kreiser bu gelişmeyi Namık Kemal ile ilintilendirerek “böylece Osmanlı olan her şeyden uzaklaşmanın bir işareti daha verilmiştir ki, buna Namık Kemal gibi ilerici bir vatansever de dâhildir” der (Kreiser, 2010: 22).

Bu gelişmeler yaşanırken, 1933 yılında Namık Kemal hakkında o güne değin yazılmış en kapsamlı kitap yayınlanır. Edebiyat öğretmenliği yapan Sadettin Nüzhet’in kaleme aldığı kitap, Namık Kemal’i ağır biçimde eleştiren ve bütünü dikkate alındığında onu değersizleştirmeyi hedefleyen bir çalışmadır. Nüzhet’e göre, Namık Kemal bir âlim değil sadece “tetebbu sever bir ilim meraklısıdır” (Nüzhet, 1933:104). Gene yazara göre Kemal bir milliyetperver değildir, çünkü onun anladığı milliyet, Türk milleti değil “ümme siyaseti ve Osmanlılık camiiyetidir” (Nüzhet, 113). Dolayısıyla onun “millet”ten anladığı aslında “ümme”tir. Namık Kemal ve Yeni Osmanlılar’ın istediği hürriyeti bir başka esaret türü olarak gören Nüzhet’e göre Kemal’in istediği son kertede gene bir padişahlık idaresiydi (Nüzhet, 110). Kemal “ırk olarak milliyet

fikrine yabancı kaldığı gibi, lisan noktasında da milli sayılamaz” (Nüzhet, 115). “Kemal tam bir İslamcıydı” diyen Nüzhet, onun vatanperverliğini de ciddiye almaz. Kemal’in vatanseverliği “hubbu’l vatan mine’l iman” hadis-i şerifinden mülhem ve tamamen dini içerikli bir vatancılıktı (Nüzhet, 108). Keza yazara göre Namık Kemal “kesinlikle bir dâhi değil, bir ideali sayıklayan bir adamdır” çünkü “hezimete uğrayan bir deha tasavvur olunamaz”; oysa “Gazi dâhidir”, çünkü Avrupalıların bile gıpta ettiği bir devlet kuran kudretli bir inkılapçıdır (Nüzhet, 111).

Sadettin Nüzhet’in Namık Kemal’de olumlu bulduğu yanlar ise bir iki başlıktan ibarettir. Bunların biri kısmi olarak şairliği, diğeri ise “şuurlu bir biçimde olmasa da” gene de memlekete hürriyet ve meşrutiyet fikirlerini sokmasıydı (Nüzhet, 107, 110). Nüzhet kitabını, Osmanlı’dan köklü bir kopuş telakkisinin hükmettiği yeni siyasal ortama denk düşecek bir değerlendirmeye bitirir:

Bütün vicdanıyla Osmanlılığa bağlı kalan, bilhassa vatanî şiirlerinde Osmanlılığı terennüm eden Namık Kemal’in büyük Gazi inkılabından sonra bir tesir bırakmasına imkân yoktur... Onun, milliyet hislerine tamamen yabancı kalan ve ümmet telakkilerini aşlayan vatan şiirleri, Osmanlılığın manevi şahsiyetine sunulan kasidelerden başka bir şey değildir. Namık Kemal’in vatani hangi şiirini okursak bulacağımız öz, Osmanlılıktan başka bir şey olamaz. Bu yüzdendir ki... o artık tarihin malı olmuştur... Son dil inkılabından sonra Kemal’in değil halk arasında, hatta münevver zümre arasında bile eserleriyle yaşaması mümkün olmayacaktır (s.138, 139).

Namık Kemal’e dair bu ilk kapsamlı çalışma, Osmanlı’dan kopuş tasavvurunun salt siyasi değil, kültürel ve entelektüel boyutlarını da belirgin kılmaktadır. Bu anakronik tarih anlayışı Türkiye’de etkisini uzun süre devam ettirecektir.

Rejim muhalifi olarak yurtdışında bulunan bazı önemli isimlerin 1930’lardaki Namık Kemal algısı ise, Türkiye’dekinden oldukça farklıdır. Paris’te sürgün hayatı yaşayan Dr. Rıza Nur, Namık Kemal üzerine bu yıllarda yayımlanan çalışmasında, vatan şairi ve milli bir kimlik olarak tavsif ettiği Kemal’e büyük övgüler dizer. Hatta Türkiye’de Kemal aleyhine oluşan algıya da değinir ve “Namık Kemal’e hücum etmek moda oldu” diyerek, onu savunmaya girişir (Nur, 2017: 36). Sürgündeki diğer bir yazar Halide Edip Adivar da bu yıllarda yurtdışında çıkan yazılarında Namık Kemal’i “Türk halkının en sevdiği adam” olarak nitelendirir. Ona göre “Türk düşünce ve siyaset tarihinde, Türk toplumunun daha fazla taptığı bir başka kişi olmamıştır” (Adivar, 2015: 73). Kemal’in fikirlerini de analiz eden Adivar, onun öğretisinin “ödün vermeksizin direniş ve gerekirse insanın inandığı fikirler uğruna şehit olması” olduğunu ifade eder (Adivar, 2015: 73).³

İdeolojik Cepheleşmenin Ortasında Bir Osmanlı Aydını

Namık Kemal, resmi ideolojinin keskinleştiği 1930’ların başından itibaren, farklı ideolojik cephelerde yer alan aydınlar ve grupların arasında cereyan eden kavganın sembolü haline geldi. 1932’de yayın hayatına başlayan *Kadro* dergisinin sol Kemalizm’inin yanı sıra, Nazım

³ Halide Edip Adivar’ın 2015 yılında *Türkiye’de Şark-Garp ve Amerikan Tesirleri-II* adıyla yayımlanan eseri, onun 1930’da çıkan *Turkey Faces West* ve 1935’te basılan *Conflict of East and West in Turkey* adlı kitaplarından alınan yazılardan oluşmaktadır.

Hikmet ve Kerim Sadi gibi isimlerin savunduğu sosyalist fikirlerin karşısına, üniversite öğrencileri etrafında örgütlenen Milli Türk Talebe Birliği'nin (MTTB) milliyetçi-muhafazakâr tepkisi çıktı (Okutan, 2004: 32). Peyami Safa gibi isimler de zaman zaman MTTB ile aynı saflarda buluşuyordu.

Namık Kemal, İstanbul'daki MTTB tarafından 1930'ların ilk yıllarından itibaren bir kahraman muamelesi görmeye başladı ve birlik mensupları üniversitede Kemal'i anmak için çeşitli konferanslar düzenledi (Özdoğan, 2019: 220). MTTB'nin yayın organı olan *Birlik* gazetesinde çıkan yazılarda da Namık Kemal savunuluyordu. Gazetenin yazarlarından Bahadır Ragıp, Namık Kemal'e "dil uzatanlar"ı eleştirerek "biz genciz ve biliyoruz ki gönüllerimizi tutuşturan ateşin ilk kıvılcımı bize ondan sıçramıştır. Millet duygusundan istiklale varan düşüncenin ilk davacısı; vatan sevgisinden hürriyete giden yolun ilk yolcusu Kemal bizimdir" diyordu (Ragıp, 1933). Yazının devamında geçen "gençliğin düşünceleri onda başlar onda biter" cümlesi, dönemin "tek adam" rejimi atmosferi içinde hayli cesur bir çıkıştı. MTTB'nin 23 Mart'ta İstanbul Üniversitesi'nde gerçekleştirdiği anma programına Fuad Köprülü de katılmış ve ayrıca Abdülhak Hamit'in gönderdiği telgraf okunmuştur ("Büyük Türk Ölülerine Saygı Günümüz", 1934).

1935 yılına girildiğinde Namık Kemal bu kez Peyami Safa ile Nazım Hikmet arasında süren kavganın konusu haline gelir. Namık Kemal'i savunduğu için, "onun sesine uyduğu" için Peyami Safa'yı eleştirdiği şiirinde Nazım Hikmet, Namık Kemal için "takma aslan yeleli üstadın" tabirini kullanır (Hikmet, 1935). Bunun üzerine Peyami Safa, Nazım'a "Bre toprak altında yatan büyük Türk ölülerine çatan/Bre kaltaban, bre Türk düşmanı, vatan haini şarlatan" satırlarının yer aldığı bir şiirle cevap verir (Safa, 1935). Kavgaya katılan Nihal Atsız aynı yıl Komünist Don Kışot Proleter, Burjuva Nazım Hikmet adıyla yayınladığı kitapçıkta, Nazım'ın Namık Kemal'i "aslan postu giymekle itham ettiğini" belirtir. Atsız'a göre Nazım Hikmet, aslan postu giyen ve kendini aslan diye satan eşeğin hikâyesine gönderme yapıyordu. Namık Kemal'e yapılan hücumlar karşısında aydınların sessiz kalmasını eleştiren Atsız "memleket edebiyatçılarının kansız insanlar olduklarını biliyordum ama bu kadar kansız olduklarını kestiremiyordum" der⁴⁴ (Atsız, 1935: 12). Esasen Atsız'ın sitemi, Namık Kemal'e 1920'li yıllar boyunca duyulan sempatinin şimdi ortadan kalkmasının yahut dillendirilemiyor olmasının açık bir göstergesi olarak görülmelidir.

MTTB etrafında örgütlenen üniversite gençliğinin Namık Kemal ilgisi, 1936'da çok daha geniş bir tartışmanın fitilini ateşler. Kemal Tahir, dönemin önde gelen gazeteci-aydınlarıyla Namık Kemal'e dair röportajlar yapar ve ardından kitap olarak yayınlar. Kitapta Suad Derviş, Hüseyin Cahit Yalçın, Ercüment Ekrem, Peyami Safa, Kerim Sadi ve Nazım Hikmet gibi isimlere, Kemal'le ilgili fikirleri sorulur. Kitap, o günlerde etkisi ve itibarı neredeyse sadece üniversitedeki bir grup genç ile sınırlı hale gelmiş olan Namık Kemal'in, bu sınırlı etkisini de kırma yahut sorgulanabilir hale getirme amacı taşımaktadır. Kemal Tahir'in görüştüğü kişilere yönelttiği "bugünkü gençlik neden Namık Kemal'i bir kahraman olarak görüyor?" sorusu bu amaca matuftur. Keza "Namık Kemal laik miydi?" şeklindeki soru da rejimin üzerine yükseldiği

⁴⁴ Peyami Safa, Atsız'ın kitapçığını övgüyle karşılar ve Nazım'a atfen "her yerde ve her devirde büyüklerin mezarına işemek isteyen birkaç fikir züppesine tesadüf olunabilir" der (Safa, 1935b).

en önemli iki direktten birini gündeme getirmek suretiyle, Namık Kemal'i Kemalizm'in dışında ve onun ötekisi olarak konumlandırma çabasına işaret etmektedir.

Yazdığı önsözde “ben ilkokulda okurken, Namık Kemal'i büyük vatanperver ve milliyetperver diye tanıtırıldır” diyen Kemal Tahir, o zamandan bu güne çok şeyin değiştiğini ve Kemal'in “ölümünden 47 yıl sonra başka şartlarda yaşayan, başka kıymet ölçüleri olması lazım gelen bir nesil tarafından bir kahraman ideali olarak” görülüyor olmasına anlam veremediğini belirtir (Tahir, 1936: 2). Tahir'e göre Namık Kemal “vatan ve millet mefhumlarını hiç anlamadan vatanperver ve milliyetperver diye tanınan; ne istediğini bilmeden Padişahla mücadeleye girişmiş ve rakı sofralarında küfretmiş” biridir (Tahir, 2). Kemal Tahir'in sorularını yanıtlayan Peyami Safa'ya göre ise Namık Kemal bir mütefekkir olmadığı gibi, milliyetperver de değildir; aksine “vatancı, dinci ve ümmetçi”dir. Safa'ya göre Kemal'in dinciliği “mümin oluşundan ileri geliyordu”, ne de olsa “Namık Kemal, dinin Comte'a göre muayyen bir safha olduğunu bilmiyordu”. Peyami Safa'nın nezdinde Kemal'in başarısı, halk dilini edebiyata taşımak suretiyle milli edebiyatın yolunu açmış olmasıdır. Ayrıca Kemal, istibdada karşı mücadele verdiği için de “bir inkılapçı olarak” görülmelidir. “Bazı solcuların Namık Kemal'i inkâra yeltendiklerini” söyleyen Safa bunu “Türkiye'de hala yaşayan liberal fikirleri yıkma” arayışının uzantısı olarak değerlendirir (Tahir, 9).

Ercüment Ekrem'e göre Namık Kemal'in tek başarısı edebiyat alanındadır. “Namık Kemal hep Osmanlı kalmış ve hiçbir zaman Türk olamamıştır” diyen Ekrem'e göre bunun nedeni Kemal'in dar ve eksik tarih bilgisidir. “Cihangirane bir devlet çıkardık bir aşiretten” diyen Kemal'in “tarihe sığmayan koca bir milleti... ufacık bir Osmanlı imparatorluğu mertebesine indirme gafletinde” bulunduğunu belirtir (Tahir, 10). Suad Derviş “bugün üniversitemizde ona verilmek istenen kahraman sıfatını haksız ve yersiz buluyorum” der. Kemal “ayyaşlıktan bile kendini kurtaramamış yalnız bir edebiyatçı”dır. Derviş'e göre eğer mesele vatan ve millet sevgisi ise, “bu konuda Namık Kemal'i geçmiş binlerce adsız kahraman bulmak” mümkündür (Tahir, 28). Sadettin Nüzhet ise 1933'te yayımladığı kitaptaki fikirlerini tekrar eder. Ama özellikle üniversite gençliği üzerindeki Namık Kemal etkisini hedef alır: “Gençliğin Kemal'e lüzumundan fazla ehemmiyet vermesini bir türlü anlayamıyorum. O Müslümandı, biz bugün laikiz; o kralcı idi, biz bugün cumhuriyetçiyiz; o ümmetçi idi, biz Türküz”⁵ (Tahir, 16-18).

Kerim Sadi ve Nazım Hikmet ise meseleye farklı bir açıdan yaklaşır. Namık Kemal'i materyalist bir tarih zaviyesinden gören Kerim Sadi'ye göre Namık Kemal ancak yaşadığı dönemin sosyo-ekonomik çerçevesi içine yerleştirilirse anlaşılır hale gelebilir. Nazım Hikmet de Kemal'in sınıfsız bir milliyetçi ve halkçı olarak gösterilmeye çalışıldığını ama bunun imkânsız

⁵ MTTB'nin Namık Kemal için yayınladığı kitapçıkta, en sert eleştirilen isim Sadettin Nüzhet'tir. Kitapçıkta Nüzhet için “şapkacı derviş” tabiri kullanılır. Sadettin Nüzhet'in hayat hikâyesi, MTTB'nin neden bu tabiri kullandığını açıklıyor. Anne ve baba tarafından müftü ve şeyh torunu olan Sadettin Nüzhet, Darülfünun Edebiyat Fakültesi'ni bitirmiştir. 1921'de Ali Fakri Efendi'den Rıfai ve Nakşibendi icazetleri almış ve ardından Bab-ı Meşihat'ta imtihan edilerek asaleten şeyh olmuştur. 1925'te tekke ve zaviyeler kapatılıncaya dek bu görevi yürütmüş, bu tarihten sonra ise öğretmenliğe geçmiştir (Bektas, 1995: 299).

olduğunu ifade eder. Son kertede Nazım'a göre Kemal kendi döneminde "burjuvazinin bayraktarı" olmuş biridir (Tahir, 31).

Kemal Tahir'in sorularını yanıtlayanlardan biri de Hüseyin Cahit'tir. Cahit'e göre Namık Kemal, Montesquieu'nun etkisinde siyasi ve iktisadi bir liberalizm amaçlıyordu. Kemal'den 19.yy'da Türkçülük gütmesini beklemenin gerçekçi olmayacağını söyleyen Hüseyin Cahit, çok etnili ve çok dinli bir yapıda böyle bir siyaset gütmenin "feci sonuçlara yol açabileceğini" ve "biz bugün 'Türkçüyüz' diyebiliyorsak, bunun memleketimizde bizden başka kimsenin olmamasından" kaynaklandığını belirtir. "Namık Kemal neden laik değildi?" şeklindeki soruyu da "Kemal'i bugünkü telakkilerle tetkik etmek doğru değildir" diye yanıtlar. Kemal Tahir, Namık Kemal'e gençliğin gösterdiği ilginin ve "ideal bir kahraman" olarak görülmesinin doğru olup olmadığını sorar. Hüseyin Cahit'in cevabı hayli ilginçtir: "Bugün dünü inkâr edersek, yarının bizi inkâr edeceğini kabul etmiş olmaz mıyız? Bence insanlar da milletlere benzer. Piç değilseniz, babamız ve babamızın babası vardı" (Tahir, 11-12).

Kemal Tahir'in kitabı, milliyetçi-muhafazakâr aydınlar ve MTTB çevresinde tepkiyle karşılanır. MTTB de Kemal Tahir'in yaptığına benzer şekilde, Namık Kemal hakkında bazı aydınların fikirlerini alıp kitapçık şeklinde yayınlar. Abdülhak Hamit, Abdülbaki Gölpınarlı, Nihad Sami Banarlı ve İsmail Habib Sevük gibi isimler Namık Kemal'le ilgili olumlu kanaatler belirtir. Gölpınarlı "yapılan hücumlar, Kemal'in büyüklüğünü gösteriyor" derken, Nihad Sami Banarlı, Kemal'in dindarlığını eleştirenlerin, bugünkü Türkiye'deki laikliği anlamadıklarını belirtir. Ayrıca Kemal'in Osmanlıcılığının da "bugünkü Türkçemize 'Türkçülük' olarak tercüme edilebileceğini" ifade eder (Özdoğan, 2019: 220). Tepki gösterenler arasında Nihal Atsız da vardır. Atsız'a göre Namık Kemal'e saldırılmasının nedeni, "Türk milliyetperverliğinin dayandığı direklerden birini yıkmaktır"; çünkü Kemal "bugünkü milliyetçiliğin de babalarındandır". Nihal Atsız "Osmanlıcı ve üstelik mutlakiyetçi olan Mimar Sinan'ı kutluyorken, Namık Kemal'i aşağılamak gülünçtür" der ve ekler: "Bu takdirde 900 yıllık tarihimizin bütün büyüklerini inkâr etmek gerekir ki bu sistemli bir surette çingeneleşmekten başka bir şey değildir" (Özdoğan, 220).

MTTB'nin tepkisine, Kemal Tahir ve çevresi yeni bir kitapçıkla karşılık verir. "Kemal'den bugün elimizde kalan nedir?" diye soran Kemal Tahir'e göre "ciddiyeti komikliğe dönüşmüş bir iki makale, birtakım kafiyeli cümleler ve bir de 'Padişahım çok yaşa!' sı traş edilen bir piyes"ten başka geriye bir şey kalmamıştır. Kemal Tahir, bir kere daha MTTB ve üniversite gençliğine yüklenir: "kendisi ve eserleri ölmüş, padişahlıktan bir milimetre ileri geçemeyen, ideolojisi de tahakkuk ettikten sonra cılkı çıkmış bir adamın arkasından 1935-36 yıllarında üniversitenin birtakım gençleri hangi mevlidi okuyorlar?" (Tahir, Derviş ve Cevad, 1936: 6, 10, 25). Kitapçıkta Ahmet Cevat ve Suad Derviş'in eleştirel fikirleri de kendine yer bulur.

1930'lar boyunca süren bu tartışmalar içindeki Namık Kemal imgesi, 1938'de yaşanan önemli bir gelişmenin ardından bir kere daha dönüşüm geçirecek ve Namık Kemal kritik bir süreçte merkezi bir konuma yükselecektir.

Tarihsel Mirasa Dönüş ve Namık Kemal

Atatürk'ün 1938'deki ölümünün ardından yaşanan değişim, cumhuriyet elitlerinin kendi arasında bir iktidar devri olmanın ötesindeydi. İnönü'nün devlet başkanı olduktan hemen

sonra yurtiçinde ve yurtdışında bulunan muhaliflere karşı takındığı ılımlı tavrın yanında, tarihsel mirasın yeniden ele alınması meselesi de Atatürk dönemine nazaran belirli ölçüde bir farklılaşmaya işaret etmekteydi. Özellikle “1930’lu yılların geleneksel ile modern arasındaki katı bir ayrıştırmaya dayanan Osmanlı geçmişinde kopuş yaklaşımı, 1940’lardan itibaren tedricen terk edilmeye başlanacaktı” (Erdal, 2012: 109). Bu sürecin başlamasında, Maarif Vekilliği görevine getirilen Hasan Âli Yücel hatırı sayılır bir paya sahipti. Namık Kemal’in yeniden ve bu kez çok daha güçlü bir biçimde gündeme gelmesi de aynı sürecin bir parçasıydı.

Tarihsel mirasa dair belirli bir yumuşama politikasının yansıması olarak, Hasan Âli Yücel’in öncülük ettiği iki önemli girişimden söz edilir. Bunların ilki hümanizm hareketi içinde gündeme gelen -ve Batı klasiklerinin yanında- Doğu klasiklerinin de tercüme edilmeye başlanmasıdır. Beşir Ayvazoğlu’nun “İslam medeniyeti ve Osmanlı kültürüne hafifçe aralanan bir kapı” olarak gördüğü tercüme faaliyetinde İbn Arabi, Mevlana, Şebüsteri ve Sadi gibi isimlerin eserlerine yer verilmiştir. Ayvazoğlu bu girişimin “Hasan Ali’nin içinde doğup büyüdüğü ve şahsiyetinin şekillendiği kültür iklimine karşı vefa borcunu, itiraf edilmemiş bir vicdan azabının sevkiyle ödemeye çalışması” olarak görülebileceğini öne sürer (Ayvazoğlu, 2003: 514). Batılı eserlerden yapılan tercümelere kıyasla Doğu’dan yapılanlar sayıca çok az olsa bile, Orhan Koçak’ın dikkat çektiği üzere “bütün Şark-İslam’ın bastırılmaya, unutulmaya çalışıldığı 1925-1939 dönemi ile kıyaslandığında bu gelişmenin önemi görünür hale gelmektedir” (Koçak, 2001: 396).

İkinci girişim, 1939 yılı Kasım ayında Tanzimat’ın yüzüncü yıl dönümünün anılmasıdır. Hasan Âli imzasıyla üniversitelere ve diğer ilgili kurumlara gönderilen resmi yazıda, Gülhane Hatt-ı Hûmayunu etrafında derinlikli bir araştırma yapılması ve bir kitap şeklinde yayımlanması istenmiştir. 1940 yılında yayımlanabilen bu hacimli eserde, ilk defa Tanzimat dönemi, kendi kaynaklarından hareketle analiz edilmeye çalışılmıştır. Şükrü Hanioglu’na göre Tanzimat dönemine dönük bu tutum “Osmanlı geçmişini Türk tarihi bünyesinde yeniden bulundurma arzusunun açık bir işaretiydi” ve Tanzimat devrine ilişkin dile getirilen bütün eleştirilere rağmen yine de bu kitapta “geç Osmanlı reformları Cumhuriyet dönüşümünün öncüsü olarak kabul ediliyordu” (Hanioglu, 2013: 56).

Fakat Hasan Âli Yücel’in bu dönemde bizzat öncülük ettiği ve ilgili literatürde görece arka planda kalan üçüncü bir girişim daha vardı. Söz konusu girişim, Namık Kemal’le ilgiliydi. Yücel’in talimatıyla hem Namık Kemal hakkında kapsamlı bir kitap yazılması istenmiş hem de okullarda, üniversitelerde ve Halkevlerinde Namık Kemal’i anma günleri yapılması talimatı verilmiştir. Şüphesiz bunun, *Tanzimat Fermanı*’na benzer şekilde, Namık Kemal’in de doğumunun yüzüncü yılı olması gibi nesnel bir gerekçesi vardı fakat yine de Tanzimat dönemi içinde bir tek Namık Kemal’e özel bir sayfa açılmış olması kendi içinde daha farklı bir anlam taşıyordu. Yazılması Necip Fazıl’a havale edilen Namık Kemal kitabına dair resmi talep yazısında Hasan Âli Yücel’in “tekâmül tarihimizde derin izleri bulunan Namık Kemal” (Fazıl, 1940: 1) ifadesini kullanması bu açıdan dikkate değerdir.

Maarif Vekili Yücel’in önünü açtığı bu süreç 1940 yılından itibaren ülke çapında adeta bir “Namık Kemal patlamasına” yol açtı. Ankara Radyosu, Ankara Halkevi başta olmak üzere bütün Halkevlerinde; İstanbul Üniversitesi ve pek çok lisede Kemal’e ilişkin konuşmalar yapıldı ve konferanslar düzenlendi. Çok sayıda dergi ya Namık Kemal sayısı yaptı ya da hakkında

yazılara yer verdi. Ayrıca İstanbul'daki "şehir ve inkılap vesikaları müzesi ve kütüphanelerde de büyük adamın eserlerinden ve hatıralarından mürekkep sergiler hazırlandı" ("Namık Kemal'in Yüzüncü Yıl Dönümü ve Matbuat", 1940). Dönemin önemli dergilerinden *Varlık*'ta çıkan bir yazıda o günlerin atmosferini görmek mümkündür: "Kemal'in doğum yıldönümü, şanına yakışacak bir şekilde bütün ülkemizde kutlandı. Meğer böyle bir tören ne kadar özlenirmiş! Mekteplerde öğretmenler, halkevlerinde kâtipler, gazete ve dergilerde muharrirler bu içli fakat yılmaz savaşçının değerini anlatmaya, övmeye, layık olduğu yeri vermeye özendiler. Bu tören...Türk münevveri için ne derin bir ihtiyaçmış" (Akkaya, 1941: 1). Ortaya çıkan sonuç, 1930'lu yıllar ile kıyaslandığında Namık Kemal algısındaki değişimi gözler önüne sermekteydi. Bu gelişmeleri "bir tasdik hareketi" olarak niteleyen Ziyaeddin Fahri de 1930'larda Kemal'e hücum edilmesine "müsaade edildiğini" hatırlattıktan sonra "bugün izhar edilen sempati, temenni ederim ki geçmiş günlerde işlenen günahı unuttursun" der (Fındıkoğlu, 1940: 291)

Namık Kemal'in resmi düzeyde gördüğü bu kabulün daha önemli sonuçları ise, tarih telakkisi ve tarihsel mirasla ilişkili olarak düşünce dünyasında görülmeye başlandı. Ulus ölçekli yeni bir kimlik tanımı peşinde Osmanlı'dan "kopuş" üzerinden geliştirilen resmi tarih anlayışına karşı Namık Kemal üzerinden dillendirilen bir "süreklilik" talebi, yavaş yavaş belirmeye başladı. Milliyetçi-muhafazakâr yazarların öncülük ettiği bu talep, belirli ifade biçimleri ve düşünce tarzlarıyla çerçevelenmiş bir söyleme sahipti.

Söz konusu yazarların öne çıkarttığı ana tema, tarihsel devamlılık düşüncesiydi. Atatürk öldükten sadece bir ay sonra, Peyami Safa'nın "Namık Kemal'e Niçin Bağlıyız?" başlığını attığı yazısı bu yönelimin ilk örneklerinden biriydi. Namık Kemal'i tarihsel bir öncü olarak telakki eden Safa "Namık Kemal bize milleti, meşrutiyeti öğretmeseydi, bugünkü milliyetçiliğimizi ve cumhuriyetçiliğimizi hiç değilse bugünkü çabukluğu ve kolaylığı ile idrak edebilir miydik?" sorusunu sorar (Safa, 1938). Namık Kemal aracılığıyla kurulmak istenen devamlılık fikrinin, vatan, millet, hürriyet, cumhuriyet gibi bazı temel kavramlar üstünden romantik bir üslupla işlendiği görülür. İhsan Sungu onu cumhuriyet fikrinin ilk mübeşşiri olarak görür. Sungu'ya göre Kemal, dönemin şartları gereği açıkça beyan etmese de "esasen hak gördüğü cumhuriyet fikrine bağlılığını sarıh bir surette göstermiştir" (Sungu, 1999: 854). Tahsin Banguoğlu, Namık Kemal'in "seksen sene evvel mücadelesini açtığı fikirler bugün memleketimizde tahakkuk etmiş bulunuyor" diyerek, dün ile bugünü birleştiren bir hat çeker: "Onun vatan adını verdiği toprak, bugün hakikaten vatan olmuş; onun millet dediği halk, millet vasfını kazanmış ve özlediği hürriyet rejimi kurulmuştur" (Banguoğlu, 1942: 10). Hıfzı Oğuz Bekata ise Namık Kemal'i bir "idealist yapan" ve ona "milli vicdanda sarsılmaz bir yer" veren şeyin, "milli bir ıstırap çekmesi" ve "namuslu bir adam olması" olduğunu belirtir. Bekata'ya göre Kemal yüz yıl sonra bile milletçe anılırken, "birçok sahte idealistin" daha hayattayken unutulmasının sırrı bu noktada aranmalıdır (Bekata: 1940: 158).

Dönemin önemli isimlerinden İstanbul Üniversitesi'nde görev yapan Ziyaeddin Fahri de erken Cumhuriyet döneminin kilit kavramlarının kökenini Kemal'de bulur. "Türklük sezgisi, Türk vatanı ve Türk milleti mefhumları, ilk defa Namık Kemal'in bedii ilhamları ile aydınlanmıştır". Aynı şekilde "hürriyet" kavramının "bütün idealistlerce takdis edilen manasını bize aşılaman" Kemal'dir (Fındıkoğlu, 1940: 293). Hatta Fındıkoğlu harf inkılabının öncüsü

olarak da onu görür: “harf inkılabının lüzum ve zaruretini ilk defa o ortaya atmıştır” (Fındıkoğlu, 1939: 6). Devam eden satırlarda bu kez Ziyaeddin Fahri, millet kavrayışından hareketle doğrudan Osmanlı ile Cumhuriyet arasındaki aynılığa temas eder. Fındıkoğlu’na göre Namık Kemal “yaşasın Türk milleti” yerine “yaşasın Osmanlılar” demiş olsa bile, bu “Osmanlılık” tabirinde tek bir milli ruhun uyandırılması arayışı vardır: “Osmanlı, benden ve sizden başka neyi ifade edebilir?” (Fındıkoğlu, 1940: 294). Kemalizm’in tarih tasavvurunu da eleştiren Ziyaeddin Fahri, Türk tarihine ilişkin Namık Kemal’in çizdiği perspektif ile 1930’ların resmi tarih görüşünü mukayese ederek, birincisinin fikirlerini daha isabetli görür. “Bilhassa son on sene içinde Türk tarih telakkisi realizmi, akli selimi ve binnetice ilmin görüşünü alt üst eden bir yola girdi” diyen Fındıkoğlu, 1940 yılını “bu yoldan dönmenin senesi” olarak işaretler (Fındıkoğlu, 1940: 292).

Ahmet Hamdi Tanpınar’a göre Kemal’in önemi “cemiyet hayatımıza getirdiği ana fikir”le ilgilidir. Tanpınar “bugün kullandığımız bütün kavramlar Namık Kemal’e aittir” diyerek, düşünce düzlemindeki sürekliliğe dikkat çeker. Sadece “hürriyet” kavramını cemiyet hayatına sokmuş olması bile “Kemal’i *tarihimizin* (abç) en büyük ve istisnai hadiselerinden biri yapmaya kifayet eder” (Tanpınar, 1939: 78). Yahya Kemal için ise Namık Kemal “yekpare milliyetimizdir”. Yahya Kemal tarihsel devamlılık ve bütünlük fikrini bu bağlamda kurmakta tereddüt etmez: “Namık Kemal bizim milliyetimizi gayr-ı şuuri olarak tam anlaşılması lazım geldiği gibi anlamıştır” (Yalman, 1940). Kemal’in milliyet kavrayışının Kemalizm’in milliyet anlayışına olan uzaklığı göz önüne alındığında, Yahya Kemal’in Namık Kemal aracılığıyla kurmaya giriştiği köprü belirgin hale gelir.

Kemalist inkılaplar ve uygulamaların, özellikle tarihsel kimlik bağlamında yarattığı kırılma karşısında bir anlamsızlık ve tatminsizlik duygusu yaşayan muhafazakâr eğilimli aydınların, Namık Kemal’i “baba” olarak nitelendirmeleri de dikkat çekicidir. Tahsin Banguoğlu “Kemal’in büyük şahsiyeti, bugün de yarın da bizim milli hayatımızda müessir olacaktır; çünkü o bizim inkılabımızın büyükbabasıdır” (Banguoğlu, 1942: 9) derken, Mehmet Kaplan onu “milli ve realist edebiyatın babası” (Kaplan, 1940: 160) olarak betimler. “Bugünkü fikir ve sanat hayatımızın her şubesi onunla başlar” (Tanpınar, 1939: 78) diyen Tanpınar da aynı bağlama yerleştirilebilir. Keza Hıfzı Oğuz’un, Namık Kemal’i anlattığı yazısına “örnek ihtiyacımız ve hasretimiz bir türlü tatmin edilememektedir” diyerek başlaması da bu duruma işaret etmektedir (Bekata, 1940: 158).

Bu milliyetçi-muhafazakâr grubun tarihsel süreklilik kurabilme arayışının somutlaştığı bir diğer form, Atatürk ile Namık Kemal’i ilişkilendirme çabalarında bulunabilir. Necip Fazıl, Namık Kemal’in “vatan” mefhumunun Atatürk dâhil herkes üzerinde etkisi olduğunu söyler. Kurtuluş Savaşı döneminde Atatürk’ün Meclis’te Namık Kemal’den okuduğu şiiri örnek gösteren Fazıl bunun “en ulvi mücadele günlerimizin birisinde, Namık Kemal’in içimizde ne kadar hazır bulunduğunu gösterdiğini” belirtir (Fazıl, 1940: 305). Tahsin Banguoğlu da Meclis’te vuku bulan olaya değinir. Ama o işi daha ileriye taşır ve Cumhuriyet Türkiye’sini Namık Kemal’den 1940’lara kadar süren tek bir tarihsel çizgiye oturtur: “Namık Kemal’in ilk mücadelesini yaptığı, Atatürk’ün tahakkuk ettirdiği ve bugün İnönü’nün koruduğu bu rejim...” (Banguoğlu, 1942: 10). Rejimin muteber dergisi *Ülkü*’de çıkan “Atatürk ve Namık Kemal” başlıklı yazıda da bu ilişki kurulur. Kemal Turan’a göre “Atatürk’ün yazılarında ve

konuşmalarında Namık Kemal'in üslubundan izler aramak isteyenler, birçok şey bulmakta güçlük çekmeyeceklerdir" (Turan, 1940: 290).

Sonuç

Bu çalışmada erken Cumhuriyet dönemindeki tarihsel kopuş ve süreklilik olgusu, Namık Kemal örneği üzerinden tartışılmıştır. Görüldüğü üzere, resmi ideolojinin özellikle 1930'larda hayata geçirdiği tarihsel mirasın reddi meselesi, Atatürk'ün ölümünden hemen sonra farklı bir boyuta evrilmiş ve geçmişle yeniden bir barışma ve yumuşama politikası hem resmi hem gayri resmi düzeyde gündeme gelmiştir. Namık Kemal bu sürecin oluşum aşamasında, yani 1938 sonrası ilk birkaç yıllık zaman diliminde kritik bir rol oynamıştır. 1940'lı yılların ortalarından itibaren hem akademik hem de popüler düzeyde Osmanlı tarihinin yeniden ele alınması ve tarihi mirasla daha güçlü bağlar kurulması neticesinde, genel anlamda tarih tasavvurunda esaslı tartışmalar ve çalışmalar ortaya çıksa bile, bu sürece giden yolu Namık Kemal hazırlamıştır. Bir başka ifadeyle, Kemalizm'in radikal "kopuş" tezine mesafeyle bakan bir grup aydın, 1938'den sonra oluşan yeni siyasal iklimin de etkisiyle, kendi "süreklilik" tezlerini Namık Kemal aracılığıyla ortaya koyarak yeni bir yolun kapısını aralamıştır. Osmanlı geçmişi ile Cumhuriyet arasında ne gibi süreklilikler, benzerlikler yahut farklılıklar olduğu henüz analitik veya akademik düzlemde ele alınmadan önce, Namık Kemal üzerinden bir ilk zemin inşa edilmiştir. Bu geçiş evresinde, Kemal neredeyse tek başına bir köprü vazifesi görmüş gibidir. Ne Şinasi ve Ahmet Cevdet Paşa ne Tefik Fikret ne de Ziya Gökalp'in bu aşamada Namık Kemal'e yaklaşan bir etkisi ve rolü söz konusu değildir.

Cumhuriyetin ilk yıllarında yaygın ve olumlu bir çerçevede gelişen Namık Kemal algısı, 1930'dan sonra Osmanlı geçmişinin reddine paralel biçimde gerilemiş olsa bile, 1938'den sonra yeniden güçlü biçimde geri gelmiştir. Atatürk dönemi boyunca varlığını sürdüren Namık Kemal imgesi, gerçekte Osmanlı'nın Cumhuriyet üzerindeki gölgesidir.

Kaynakça

- Adem, H. (1926). *Mustafa Kemaller kitabı*. H. Kortel ve A. Cin (Sad.), İstanbul: IQ.
- Adem, H. (1929). Türk edebiyatı hakkında tetkikler. *İçtihad*, S. 26, 1 Eylül 1929. İstanbul, s. 4.
- Adivar, H.E. (2015). Türkiye'de Şark-Garp ve Amerikan tesirleri-II. İstanbul: Can.
- Akkaya, Ş. (1941). Namık Kemal töreninin akisleri. *Varlık*, S. 182, 1 Şubat 1941, İstanbul, s. 1-2.
- Atay, F.R. (1933). Bizim köy. *Kadro*, S. 18, Haziran 1933, Ankara, s. 16-17.
- Atsız, N. (1935). *Komünist Don Kişot Proleter, Burjuva Nazım Hikmet*. İstanbul: Arkadaş.
- Ayvazoğlu, B. (2003). Türk muhafazakarlığının kültürel kuruluşu. Ahmet Çiğdem (Edt.), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, C. 5: Muhafazakarlık*, (s.509-532). İstanbul: İletişim.

- Banguoğlu, T. (1942). Namık Kemal'in hayatı ve şahsiyeti. *Namık Kemal Hakkında*. Ankara: DTCF Türk Dili ve Edebiyatı Enstitüsü.
- Barkey, K. (2012). İmparatorluğun sonuçlarını düşünmek. Karen Barkey ve Mark Von Hagen (Edt.), *İmparatorluk Sonrası*. çev. Ebru Kılıç, (s.141-161), İstanbul: Versus.
- Bekata, H.O. (1940). Namık Kemal, erkek adam! *Çığır*, S. 97, 1940, İstanbul, s. 157-158.
- Bekata, H.O. (1940). Namık Kemal, erkek adam! *Çığır*, S. 97, İstanbul, s.156-158.
- Bektaş, E. (1995). Sadettin Nüzhet Ergun. *TDV İslam Ansiklopedisi*. C.11, İstanbul, s.299-301.
- Bora, T. (2017). *Cereyanlar: Türkiye'de Siyasi İdeolojiler*. İstanbul: İletişim.
- Bozkurt, M.E. (1924). Kan siyaseti. Şaduman Halıcı (Haz.), *Mahmut Esat Bozkurt Toplu Eserler*. C. IV; (s. 21-23). İstanbul: 2015.
- Büyük Türk Ölülerine Saygı Günümüz. (1934, Nisan). *Birlik*, s. 9.
- Dressler, M. (2016). *Türk Aleviliğinin İnşası: oryantalizm, milliyetçilik ve din yazımı*. çev. Defne Orhun. İstanbul: Bilgi Üniversitesi.
- Ekrem, A. (1930). *Namık Kemal*. İstanbul: Devlet.
- Erdal, A.E. (2012). *History and education in the İnönü era: changes and continuities on perceptions of history and its reflections on educational practices* (Yayımlanmamış doktora tezi). Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Ersanlı, B. (2011). Kemalist dönem tarihyazımında Osmanlı imparatorluğu: ölümcül bir çöküş savı. Fikret Adanır ve Suraiya Faroqhi (Edt.), *Osmanlı ve Balkanlar: Bir Tarihyazımı Tartışması*, (s. 137-182). İstanbul: Bilgi Üniversitesi.
- Ertem, S. (1933). *Türk inkılabının karakterleri*. İstanbul: Kaynak.
- Fazıl, N. (1940). *Namık Kemal: şahsı-eseri-tesiri*. Ankara: Recep Ulusoğlu.
- Fındıkoğlu, Z. F. (1939). *Namık Kemal ve ideolojisi*. Ankara: Ulus.
- Fındıkoğlu, Z. F. (1940). Namık Kemal ve yaşayan tarafları. *Ülkü*, S. 94, s.291-295.
- Gülensoy, T. (1989). Ziya Gökalp ve Türk milleti. *Ziya Gökalp Sempozyumu Bildirileri*. (s. 89-96). Diyarbakır: Dicle Üniversitesi.
- Hanioğlu, Ş. (2013). Kemalizmin tarihi kökenleri. Ahmet Kuru ve Alfred Stephan (Edt.), *Türkiye'de Demokrasi, İslam ve Laiklik*, çev. Hande Tatoğlu, (s.31-58). İstanbul: Bilgi Üniversitesi.
- Hikmet, N. (1935). Bir provakatör üstüne hiciv denemeleri. *Aydabir*, 1 Eylül 1935, İstanbul.
- Hisar, A.Ş. (1931). Namık Kemal'e muhabbet ve hürmet. *Muhit*, S. 27, Ocak 1931, İstanbul, s. 6-9.
- Kadri, Y. (1922). Hars ve mefkûre edebiyatı. M. Kaplan, İ. Enginün, Z. Kerman (Haz.), *Atatürk Devri Fikir Edebiyatı*, C.II; (s. 125-126). Ankara: 1992.
- Kaplan, M. (1940). Namık Kemal edebiyatı. *Çığır*, S. 97, s.160-162.

- Kemalist Eğitimin Tarih Dersleri*, (2001). C.III. İstanbul: Kaynak.
- Koçak, O. (2001). 1920'lerden 1970'lere kültür politikaları. Ahmet İnel (Edt.), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, C. 2: Kemalizm*, (s.370-418). İstanbul: İletişim.
- Kreiser, K. (2010). *Atatürk*. çev. Dilek Zaptçiođlu. İstanbul: İletişim.
- I.Türk Dil Kurultayı Müzakere Zabıtları*. (1933). İstanbul: Maarif Vekâleti.
- Namık Kemal. (1929). *Hayat Mecmuası*, S. 134, s.20.
- Namık Kemal'i Nasıl Tanırsınız. (1930). *Resimli Ay*, C.VII, S. 3.
- Namık Kemal'in Yüzüncü Yıl Dönümü ve Matbuat. (1940). *Ülkü*, S. 94, s.445.
- Nazif, S. (1922). *Namık Kemal*. Mehmet Samsakçı (Sad.), İstanbul: Kitabevi.
- Nur, R. (2017). *Namık Kemal: hayatı, divanı, eserleri*. İstanbul: Doğu Kütüphanesi.
- Okutan, M.Ç. (2004). *Milli Türk Talebe Birliği (MTTB) 1916-1986*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi.
- Özdoğan, G.G. (2019). *Turan'dan Bozkurt'a*. İstanbul: İletişim.
- Ragıp, B. (1933). Namık Kemal. *Birlik*, S. 6, Aralık 1933, İstanbul.
- Safa, P. (1933, 27 Temmuz). Üç iddianın kıymeti. *Cumhuriyet*.
- Safa, P. (1935a). Cingöz Recai'den Nazım Hikmet'e. *Hafta*, 23 Eylül 1935.
- Safa, P. (1935b). Namık Kemal ve gençlik. *Hafta*, 11 Kasım 1935.
- Safa, P. (1938, 3 Aralık). Namık Kemal'e niçin bağlıyız? *Cumhuriyet*.
- Sıtkı, R. (1927). *İnkılaplar muvacehesinde Türk inkılabı*. İstanbul: Yeni.
- Sungu, İ. (1999). *Tanzimat II*. (ilk baskı 1940). İstanbul: MEB.
- Tahir, K. (1936). *Namık Kemal için diyorlar ki*. İstanbul: Şirketi Mürettebiye.
- Tahir, K., Derviş, S. ve Cevat A. (1936). *1936 modeli gençler ve zavallı Peyami Safa*. Ankara: Selamet.
- Tanpınar, A.H. (1939). Namık Kemal'e dair düşünceler. *Oluş*, 1 Kasım 1939, İstanbul, s.5-6.
- Turan, K. (1940). Atatürk ve Namık Kemal. *Ülkü*, S. 94, Ekim 1940, Ankara, s. 289-290.
- Turan, Ş. (1982). *Atatürk'ün düşünce yapısını etkileyen olaylar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Yalman, A.E. (1940, 21 Aralık). Namık Kemal'i Yahya Kemal'den dinleyelim. *Vatan*.